

MOČERADOVEC, STAROVERSKI IN DRUGI

Izvirni znanstveni članek | 1.01
Datum prejema: 10. 12. 2021

Izvleček: Avtor že vrsto let raziskuje močeradovec, žganje, v katerega postopek izdelave naj bi dodali močerade. O njem je malo znanega, leta 1995 je v širši javnosti njegovo podobo avtentičnega slovenskega halucinogena oblikoval literat in novinar Blaž Ogorevc. Leta 2015 je ljubiteljski etnograf Pavel Medvešček objavil knjigo o skrivnostni skupnosti posoških »starovercev«, med katere skrivnostmi se znajde tudi močeradovec. Pričujoči članek analizira staroversko naracijo o tem napitku. Avtor jo jemlje kot sondažni vzorec ali točkovni preizkus Medveščkove naracije o staroverstvu nasploh in se sprašuje o Medveščkovi verodostojnosti in intencah.

Ključne besede: močeradovec, staroverstvo, žganjekuha, halucinogeni, Pavel Medvešček, Blaž Ogorevc

Abstract: For many years, the author has been researching *močeradovec*, a spirit whose distillation procedure purportedly includes fire salamanders. Little is known about this beverage; in 1995 its image as an authentic Slovenian hallucinogen was designed for the wider public by author and journalist Blaž Ogorevc. In 2015, amateur ethnographer Pavel Medvešček published a book about a mysterious community of "followers of the ancient faith" in the Soča River drainage basin in western Slovenia, whose mysteries included *močeradovec*. The article analyses the said community's narrative concerning this beverage. The author treats it as a survey sample or point test of Medvešček's narrative about the ancient faith in general and questions Medvešček's credibility and intentions.

Key words: *močeradovec*, Ancient Faith, distilling spirits, hallucinogens, Pavel Medvešček, Blaž Ogorevc

S pričujočim prispevkom nadaljujem svoje preizpraševanje posoškega staroverstva na eni (Kozorog 2020, 2021a, 2021b) in žganja, imenovanega močeradovec, na drugi strani (Kozorog 2003, 2005, 2016).¹ Razlog za to, da bom oba fenomena obravnaval skupaj, je pojavljanje močeradovca v temeljni knjigi o staroverstvu *Iz nevidne strani neba*, ki je delo Pavla Medveščka (2015). V knjigi avtor predstavi pričevanja poslednjih posoških starovercev kot pripadnikov skrivnostne in skrite ter nazorsko, duhovno in organizacijsko specifične skupnosti. Ti pripovedujejo tudi o tem, da so uživali poseben napitek – močeradovec. Staroverci so trd oreh. Obstoj njihove skupnosti je odkril (le) Pavel Medvešček, ki je njihove prakse in predstave, prej skrbno skrite pred nestaroverci, pokazal širši javnosti. Njegovo gradivo zaradi izjemnosti pričevanj na eni in njihove nepreverljivosti na drugi strani – stik z njimi je imel namreč le Medvešček, danes pa so že preteklost – vznemirja strokovno javnost (Kravanja 2018; Hrobat Virloget 2021; Kozorog 2021b). Osebnostno menim, da je gradivo problematično (glej Kozorog 2020, 2021a). Vidim ga kot mešanico avtorjevih lastnih predstav, predstav njegovih sogovornikov in predstav, ki so se porajale iz dialoga med avtorjem in sogovorniki, iz te mešanice pa je danes tež-

ko izluščiti, kaj je avtentično, torej kaj zares odraža neko preteklo družbeno-kulturno resničnost. Menim tudi, da so sogovorniki Medveščku veliko govorili, drznim si celo reči, da so mu včasih »napletali«, torej govorili brez pravega poznavanja tvarine. To bom skušal pokazati na primeru močeradovca. Ta je sicer obstranski element staroverstva, vendar je vsebinsko in po obsegu pripovedi obvladljiv, zato je priročen za ocenjevanje širše naracije Medveščka in sogovornikov. Staroversko naracijo o močeradovcu torej jemljem kot sondažni vzorec ali točkovni preizkus verodostojnosti Medveščkovega staroverstva nasploh.

Z močeradovcem dobimo dodaten trd oreh. Tako kot smo za staroverce prvič slišali šele od Medveščka, je tudi močeradovec le po kapljicah pronical iz temačnih davnin preteklosti, dokler ni doživel medijskega buma. Zaslugo za javno uveljavitev njegovega razpitega imena edinstvene slovenske halucinogene droge ima literat in novinar Blaž Ogorevc (1995). Podobno kot so Medveščkovi staroverci zaviti v debele plasti skrivnosti, skozi katere se je uspelo prebiti le Medveščku, tako je tudi Ogorevčev močeradovec zaviti v debele plasti skrivnosti, skozi katere se je uspelo prebiti le Ogorevcu. Ogorevc je odkritje močeradovca – z nemalo (samo)ironije, ki ohranja nekaj dvoma v pripoved – obelodanil dve desetletji pred Medveščkovim razkritjem starovercev. Za razliko od Ogorevca slednji ne dopušča dvoma, ker o stvareh v dialogu z avtorjem spregovorijo staroverci sami. Medvešček se na Ogorevca ne sklicuje; kar o močeradovcu izvemo, povedo njegovi so-

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa Etnološke, antropološke in folkloristične raziskave vsakdanjika (P6-0088). Raziskovalni program št. P6-0088 sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

* Miha Kozorog, dr. etnologije, izredni profesor, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje; miha.kozorog@ff.uni-lj.si.

govorniki, pa tudi, kot bom skušal pokazati, Medvešček sam. Ogorevčev močeradovec je skrivnosten sam na sebi, pri Medveščku pa je ena od številnih staroverskih skrivnosti. Pri obeh avtorjih igra pomembno vlogo učinek toksinov, ki jih navadni močerad (*Salamandra salamandra*) izloča iz kožnih žlez (glej Lüddecke idr. 2018). Ogorevc ga predstavi kot sredstvo za haluciniranje, analogno pripravkom za razširjanje zavesti v drugih tradicionalnih kulturah. Pri starovercih pa je poleg tega še marsikaj drugega. V nadaljevanju bomo te naracije primerjali z naracijami, ki sem jih zabeležil na terenu ali našel v pisnih virih. Kaj lahko z njihovo primerjavo zaključimo o staroverskem močeradovcu in kakšno luč to meče na Medveščkovo staroverstvo?

Močeradovec sem začel raziskovati dve leti po Ogorevčevi objavi, ko sva z Borisom Prinčičem (še kot študenta etnologije) opravila ekstenzivno terensko delo v okolici Škofje Loke in Polhovega Gradca (glej Prinčič in Kozorog 1998). Kasneje sem na to območje hodil sam in na enodnevnih terenskih obiskih različnih vasi zbral številne izjave o tem fenomenu. Posebej pomembno je bilo podrobnejše raziskovanje neke kmetije, za katero so okoliški prebivalci trdili, da so tam nekoč kuhali in prodajali močeradovec (glej Kozorog 2005). Sicer pa sem se o žganjekuhi, njenih postopkih in posebnostih, vključno z dodajanjem močeradov, sporadično pogovarjal z vsakomer, ki bi o tem lahko karkoli vedel, in sicer v različnih krajih Slovenije, ne le na omenjenem območju. Svojo reprezentacijo imenujem vernakularni močeradovec, ker temelji na pripovedih številnih sogovornikov.

V nadaljevanju bomo primerjali tri naracije o močeradovcu: staroversko, Ogorevčevo in vernakularno. Na osnovi lastne etnografske evidence bom – kot sem to že naredil za Ogorevčev močeradovec (Kozorog 2003, 2005, 2016) – izrazil dvom v staroverski močeradovec, s tem pa tudi v Medveščkove staroverce nasploh. Če je res, kar trdi Katja Hrobat Virloget (2021), da sem o njih doslej izražal dvom brez trdne osnove v nasprotnih dejstvih, bom tokrat skušal Medveščkovo gradivo »analizirati, kontekstualizirati, ovrednotiti« (Hrobat Virloget 2021: 199) s pomočjo takšnih dejstev. In če je res, kar nameravam pokazati, da so sogovorniki Medveščku tudi »napletali«, se s tem ruši verodostojnost njihovih pripovedi. Kot pa bom še ugotavljal, je Medvešček tudi sam o močeradovcu podajal določeno vednost. Ta se delno ujema z Ogorevčevo naracijo, deluje pa tudi kot korektiv staroverski duhovnosti in etiki. Staroverski močeradovec, ki nima zveze z vernakularnim, tako bolj kot na neobremenjeno raziskovanje kaže na raziskovalno intenco po ustvarjanju duhovne zapuščine, ki bi v sodobni Sloveniji našla plodna tla.²

2 S pojavi, ki kažejo na to, da je Medveščkova naracija o starovercih padla na plodna tla v zelo različnih kontekstih, se v svoji doktorski raziskavi ukvarja Manca Račič (osebna komunikacija).

Staroverski močeradovec

Poglejmo najprej, kaj o močeradovcu povedó staroverci. Ker iz Medveščka (2015) sledi, da so mu o njem pripovedovali prav oni, v tej zvezi govorim o staroverskem močeradovcu. Čeprav sem uporabil ednino, poudarjam, da staroverski močeradovec nastopa v številnih različicah. Medvešček je o močeradovcu večinoma poslušal, in sicer kar sedem sogovornikov. Njegovo prvo srečanje z njim pa je bilo izkustveno: leta 1965 je za to poskrbel glavni akter njegove knjige, Janez Strgar. Bilo je ob slovesnem dogodku, ko je avtor svojemu vodiču skozi skrivnosti staroverstva pokazal zapiske pogovorov z njim. Strgar nad zapisanim ni imel pripomb, želel je le avtorjevo zaprisego molčečnosti, ki jo je imenoval oglarska prisega. Ritual je Strgar napovedal takole:

V močeradovo žganje bom namočil to volneno krpico in jo položil na mojo desnico. Ti pa jo boš pokrtil ravno tako s svojo desno dlanjo. Skupaj jo bova tiščala tako dolgo, dokler ne bo suha. Po tem dejanju vedi, da če to prisego prelomiš, te bo močeradov zduhec našel in ti za vedno zaprl sapnik. (Medvešček 2015: 44)

Medvešček v opombi pojasni, da je bil to nekoč obred oglarjev, ki jih je bilo v okoliških gozdovih veliko. S prisego so se zavezali, da bodo »podnevi in ponoči« skrbeli za oglarsko kopo in »ko je kopa gorela, so pili močeradovec« (Medvešček 2015: 44). Zduhec, ali živa sila, ki so jo staroverci kot animisti (prim. Descola 2018 [2005]) prepoznavali tudi v nečloveških entitetah, v tem primeru močeradov *zduhec*, ki ga je žganje iz močeradov ekstrahiralo vase, pa je v zaprisegi Strgarju imel vlogo priče (Medvešček 2015: 44).

Ko je Medvešček prisegel, da o skrivnostih starovercev več desetletij ne bo spregovoril javno (zaradi česar je knjiga izšla šele leta 2015), ga je Strgar povabil, naj se čim prej vrne, da mu bo povedal še več. Ko se je še istega leta vrnil, mu je že na začetku pogovora ponudil močeradovec, tokrat za pitje. Medvešček mu je odvrnil, da o njem ve »le to, da ga tisti redki, ki ga pripravljajo, ponujajo kot čudežno pijačo«, Strgar pa mu je odvrnil, da ima z njim dolgoletne izkušnje: »Boš videl, kako te bo dvigal, da boš lebdel nad Zemljo. Strašno moč ima. No ja, name pač tako deluje« (Medvešček 2015: 45). Po zaužitju sta imela dolg pogovor, na koncu katerega je Strgarja zanimalo, če je pijača učinkovala, če je Medveščka prevel občutek lebdjenja. Ta je to zanikal in Strgar mu je povedal, da sta pila le navaden sadjevec, da je bil to le preizkus, če bo podle gel njegovim besedam – ker ni, je pridobil novo zaupanje (Medvešček 2015: 51).³

3 Pred objavo knjige je v intervjuju za spletni portal društva Slovenski staroverci Medvešček (2013) opisal ta dogodek, pri čemer pa ni omenil Strgarja, ampak dehnarja, to je duhovnega in posvetnega vodjo staroverske skupnosti. Hkrati je zanikal, da bi bil dehnar Str-

Leta 1967 mu je Strgar razkril nove skrivnosti, med drugim ritual zaprisege, ki ga je izvajal *dehnar* – duhovni in posvetni vodja staroverske skupnosti – skupaj s še tremi izbranci. Zaključno dejanje te svečanosti je bilo pitje močeradovca (Medvešček 2015: 67). Iz zapisanega pa sledi, da pitje ni bilo del ožjega obreda kot pri oglarski zaprisegi, ampak element zaključevanja oziroma po van Gennepovih treh stopnjah obreda del ponovnega vključevanja (fran. *agrégation*) v vsakdanjik (van Gennep 1960 [1909]). Tudi Tone Javor, še en pomemben informator, omeni pitje močeradovca kot del vsakdanjika (»sva na vso žalost spila nekaj močeradovca«; Medvešček 2015: 124), na drugem mestu pa v povezavi z ritualom, a spet predvsem kot vrniti v vsakdanjim opravilom:

V popolni tišini smo prišli do konca Padenc, kjer se konča kanjon Doblarca. Posedli smo se v travo in brez besed nestržno čakali. Točno ob polnoči pa so se spodaj v kanjonu oglasili komaj slišni zvoki piščali, ki so se jim pridružili še tihi udarci iz visečega bakrenega kotla, tako da so delovali kot odmev, ki se je ponavljal in izgubljal v stenah kanjona. Udarci so bili usklajeni z zvoki piščali in so se zlili v eno melodijo. Bakreni zvoki so se enkrat redčili, drugič zgostili, prav tako tudi njihova glasnost. Na vse prisotne so delovali zelo pomirjajoče, zato so nekateri kmalu zaspali. Vsi pa smo bili zatopljeni v misel na dehnarja in njegovega združca. Ko so zvoki počasi izginjali v nič, je zopet zavlada tista mrtvaška tišina. Molče smo vstali in odšli. Ko smo se vrnili k Malnu, sem iz grma potegnil steklenico močeradovca in jim ga ponudil. Ob zadnjem kozarčku smo, ne da bi kaj rekli, odšli vsak v svojo smer. (Medvešček 2015: 134)

Podobno sledi iz opisa praznovanja zimskega solsticija. Jože Blažev se je za Medveščka spominjal, kako so se leta 1933 na pobudo Janeza Strgarja ob zimskem solsticiju staroverci zbrali v hiši enega od gospodarjev in si pripovedovali »pripovedi, ki so segale daleč v preteklost. Vsak od udeležencev je moral o tem kaj povedati. Za to pa je poskrbel Janez.« Ko pa je »Janez povedal, da se je novo sonce pravkar rodilo, je naročil, da v ta namen spijemo še kozarček močeradovca, ki ga je pripravil jeseni prav za to priložnost« (Medvešček 2015: 451). Potem so se razšli po domovih.

Na tej točki lahko ugotovimo, da se staroverski močeradovec pojavlja na meji med vsakdanjikom in številnimi, zelo različnimi obredi. Večino zgoraj predstavljenih obredov le »začini«, domnevno tako, da ustvari poseben – halucinogen – občutek, kot je lebdenje. Po drugi strani je osrednji element oglarske prispege. Toda ta je v prvi vrsti stvar oglarjev, slednji pa so močeradovec pili tudi ob delu (»ko je kopa gorela, so pili močeradovec«; Medvešček 2015:

44), torej v vsakdanjiku. Zato ima tudi v tem primeru mejni značaj, saj je in ni obreden. Ta mejnost je zgovorna in kaže na nejasno predstavo Medveščkovih sogovornikov, čemu močeradovec v resnici služi. Nedoločnost in mnogoterost je po mojem mnenju osrednja značilnost staroverskega močeradovca, zato se ji posvetimo podrobneje. V nekaterih staroverskih pričevanjih – za razliko od zgornjih – ima močeradovec bolj izrazito ritualno vlogo, ker simbolizira zanje pomembno entiteto – luno.⁴ Močeradovec kot ekstrakt močerada predstavlja lunino esenco. Jože Čančar in Štefan Gašparjev, zgovorna pripovedovalca, sta leta 1967 v skupnem pogovoru z Medveščkom o močeradovcu najprej povedala, da je bil v preteklosti cenjena lokalna pijača (Medvešček 2015: 138). Čez čas (v istem pogovoru) pa ga Štefan Gašparjev ni več predstavljal kot nekaj preteklega, temveč je spregovoril o lastnih izkušnjah. Te so poudarile povezavo z luno in halucinogene učinke po zaužitju, kar je napitek postavilo v središče obreda:

Ko sem bil nekoč na Jezdi, sem podoživel vse tisto, kar so mi pripovedovali o *luninem kalu*. Bil sem z nekaterimi, ki so vseskozi srkali *močeradovec* iz meha, medtem ko so na gladini vode opazovali polno luno in se z njo pogovarjali. Glas, ki je prihajal iz vode, me je uspaval. Ko sem se zbudil, sem ležal v travi ob neki ženski. Bila je noč in na jasnem nebu je sijala polna luna. (Medvešček 2015: 151; ležeči tisk v citatih je v originalu; op. M. K.)

Noči so zagotovo skrivnostnejše od dneva. Še posebno, če je na nebu polna luna z obiljem zvezd. Seveda pa ji je potem potrebno slediti vse do mlaja, in to popolnoma sam. Gre za nepozabne trenutke, ki jih doživljaš skupaj z združcem. Če pa imaš še posebno srečo, lahko vidiš tudi Nirkmano [za staroverce vrhovna življenjska sila; op. M. K.], in to v različnih podobah, ki se spreminjajo na nebu. Nono [dedek; op. M. K.] nam je vedno priporočal, naj imamo takrat ob sebi pravi *močeradovec*, ki ima v sebi tudi sledi lune, ki se je zajedla v močeradove rumene lise, ko se je ponoči plazil po vlažnih travnikih in poteh. (Medvešček 2015: 152–153)

Istega leta (1967) je tudi Jože Blažev, za katerega Medvešček zapiše, da je pripravljaj najboljši močeradovec (Medvešček 2015: 469), pokazal na povezavo med močeradom in luno ter tako nakazoval na njegove ritualne rabe:

Močeradi so [...] lunine živali. Njihove živo rumene »flike« so razporejene po celotnem telesu, kot bi se razletela luna. Živijo predvsem ponoči, medtem ko podnevi spijo pod vlažnim listjem. Ker so za nas svete živali, so zato nedotakljive. Njihova uporaba v zdravilstvu⁵ in pri nekaterih obredih je zelo strogo določena in v rokah deh-

gar. Ali primer kaže na nekonsistentnost Medveščkovih navajanj? Mu je preizkus nastavljal deh nar ali Strgar? Ali pa je bil deh nar Strgar in je avtor le skrival njegovo identiteto?

4 Eno od luninih men so imenovali »v znamenju močerada« (Medvešček 2015: 380).

5 Medvešček nekeje tudi omeni, da so ga kot žival s posebno močjo uporabljali za vedeževanje (Medvešček 2015: 403).

narja. To, kar se je dogajalo po prvi svetovni vojni, ko so jih množično uporabljali za izdelovanje *močeradovca*, je nastajalo izven staroverstva. Seveda pa moram priznati, da smo ga tudi mi z veseljem uporabljali in ga še vedno. Dehnarjev *močeradovec* pa je bil izdelan drugače, a recepta nihče ne pozna. [...] Vem le, da se je uporabljal še pri obredih, pri katerih so bili prisotni tudi zapriseženi ali člani črne vahte. (Medvešček 2015: 469–470)

Črno vahto, tj. obrambno formacijo starovercev, katere člani so, preden so »odšli izvrševati zapovedane naloge« (Medvešček 2015: 254), pili močeradovec, je leta 1968 omenil tudi klatež Jerin. V tem primeru močeradovec ni imel le ritualne vloge, ampak je spodbujal bojevitost in dajal moč.

Poseben močeradovec – zeleni močeradovec, ki so mu dodali pelin – pa je poznal Anton Volarjev. Ritualno naj bi bilo tako njegovo izdelovanje kot uživanje spet povezano tudi z luno:

Po pripovedovanju starejših mož je nekje v Volčanskih Rutih jama, ki so ji rekli Glenca. [...] Ker je bila jama v notranjosti temna z veliko vlage in vodnih kotlic, so v njej skoraj vedno našli rumenočrne močerade. K spodmolu so možje hodili dvakrat letno, in sicer poleti, ko je sonce ponovno posijalo v spodmol, in pozimi, ko je spodmol ostal brez sonca. Kaj so v resnici tam počeli, ne vem. V spominu mi je ostalo le, da so pili zeleni močeradovec. [...] Priprava zelenega močeradovca je bila pravi obred. Pripravljali pa so ga pred prvo vojno nekje na Ostrožniku in v Čančah. V bakreni kotel so dali močerade, tako da iz njega niso mogli, in jih polili z žganjem. Čez dobri dve uri so močerade odstranili, žganje pa prelili v steklenico. V kotel so potem postavili druge močerade in ga na ognjišču nekoliko pogreli. Na močerade so nato posuli že prej pripravljene pelinove liste, ki so jih premešali s kuhalnico. Toplota močeradom ni prijala, zato so se zvijali in silili navzgor. S kuhalnico pa so jih porivali navzdol in jih mešali med liste. Ko so listi postali temno zeleni, so močerade pobrali iz kotla in jih na žerjavici spekli, da so zogleneli. Pelinovo listje pa so dali v žganje in ga dobro premešali. Čez 33 dni so žganje precedili in močeradovec je bil pripravljen. Možje so ga pili tudi ob zimskem kresu, na katerega so, preden so ga prižgali, vrgli zoglenele močerade. Menda so vplivali na moč sonca in lune ali nekaj podobnega. Pač vraža, kot vse druge. (Medvešček 2015: 304)

Iz izjav sledi, da je staroverski močeradovec mnogoter in včasih protisloven. Po eni strani ga uživajo obredno, še posebej, ker je esenca lune, po drugi je tudi vsakdanja pijača. Po eni strani sproža spremembo zavesti – lebdenje in sanje – po drugi daje fizično moč – oglarjem pri delu in *črni vahti* v boju. Umeščajo ga predvsem v preteklost (Jože Čančar, Štefan Gašparjev, Jože Blažev, Anton Volarjev), a hkrati omenjajo lastne izkušnje z njim (Janez Strgar, Štefan Gašparjev, Jože Blažev). Sila bogata pojavnost.

Opazimo pa lahko tudi, da izjave včasih zvenijo hvalisavo,

češ da nekaj vedó, pri čemer pa niso najbolj prepričljivi, kaj zares vedó. Janez Strgar na primer omeni lastno uživanje napitka in posebne učinke, a se izkaže le s šegavim preizkusom. Štefan Gašparjev govori o nečem skrivnem, preteklem in minulem, hkrati pa se pohvali z izjemno izkušnjo. Jože Blažev izjavi, da gre za nekoč posvečeni napitek, danes pa le še za množični artikel (glej tudi v nadaljevanju). Kaj pa, če vsa ta protislovja izhajajo iz neke druge značilnosti starovercev – pripovedovanja, govorjenja, napletanja? Kot je zgoraj lepo opisano ob praznovanju zimskega solsticija, je Janez Strgar družčino spodbujal, da si pripovedujejo o »starih časih«. Pripovedovanje je bilo očitno pomemben del njihove družbenosti. Njihove precej različne, pogosto skope in večkrat meglene izjave o močeradovcu zato terjajo vprašanje: mar so zares nekaj vedeli o njem, ali pa so le slišali, da nekaj obstaja, in so si drug drugemu – in za Medveščka – izmišljevali?

Staroverski močeradovec v Medveščkovih rokah

Ime staroverski močeradovec sem izbral, ker o njem govorijo Medveščkovi sogovorniki – staroverci. Izjave iz prejšnjega razdelka so njihove. Vendar pa za nekatere podatke o močeradih in močeradovcu avtor ne navaja, kdo mu jih je povedal, s čimer je izvor te vednosti neznan ali nejasen. Na nekaterih mestih se tako zdi, da je avtor znanja kar Medvešček sam. Njegove intervencije pa sogovornike dopolnjujejo tako, da konstruktivno prispevajo v pozitivno podobo staroverske skupnosti. Čeprav daje knjiga *Iz nevidne strani neba* videz nepristranskega navajanja terenskega gradiva oziroma čim bolj nepotvorjenih, izvirnih pričevanj posameznih starovercev, avtorjeve dopolnitve kažejo na njegovo intenco po konstrukciji etično neoporečne duhovne tradicije (prim. Hobsbawm 1988).

Tako je v zvezi s protislovjem glede neetičnega ravnanja z živalmi – kajti staroverci naj bi spoštovali vsa živa bitja, izdelava močeradovca pa vzbuja asociacijo na mučenje in iztrebljanje živali, ki je zanje celo sveta (glej zgoraj Jože Blažev) – v pomoč starovercem priskočil Medvešček:

Dehnar je opozarjal, da bo treba z izdelovanjem *močeradovca* nekaj postoriti, in sicer glede lovljenja močeradov, saj so namreč ugotovili, da je teh živali vsako leto manj. Zato so se dogovorili za način, ki je bil za močerade prizanesljivejši, in sicer, da so jih po »izrabi« zopet vrnili v naravo. Obešanje za rep [eden od postopkov izdelave močeradovca; op. M. K.] pa je bilo prepovedano. (Medvešček 2015: 138)

V tej opombi je torej avtor sam uredil videz neke potencialno sporne prakse, ki bi lahko vrgla slabo luč na enega osrednjih atributov staroverstva, ki je spoštovanje do vsega življenja.

Že sicer raznolik staroverski močeradovec (glej prejšnje poglavje) z Medveščkovimi dopolnitvami tako dobi nove pojavnosti. Zdi pa se, da so te včasih – kot v primeru rav-

nanja z živalmi – tudi premišljene, in sicer služijo ustvarjanju neke zelene ali ustrezne, določenim sodobnim kontekstom sprejemljive podobe močeradovca in posledično staroverstva.

Poglejmo še en tak primer. Jože Čančar in Štefan Gašparjev sta pripovedovala, da sta obstajali dve vrsti močeradovca: navaden in poseben. Slednji je bil še posebej skrivnosten in so mu rekli *gun*:

O gunu [...] so veliko govorili še posebno tisti, ki so imeli pred prvo vojno z njim izkušnje. [...] Povedali so, da so ga uživali le nekateri naši. Če pa nisi bil »v tem doma«, ti je lahko zelo škodil. Zatrjevali so, da si lahko ob pitju guna vzpostavil tudi stik z Nikrmano, a obredja oziroma postopka niso razkrili. (Medvešček 2015: 138)

Medvešček pa v opombi *gun* predstavi bolj poznavalsko od svojih sogovornikov, ko pravi, da je bil to močeradovec, ki so mu dodali rdečo mušnico in volčjo češnjo. Po njegovem so torej močeradovemu toksinu dodali še dva halucinogena dodatka, s čimer je napitek pridobil na halucinogeni moči. Zakaj bi se to poudarjanje halucinogenov Medveščku utegnilo zdeti pomembno? Če je bil avtor namen pri zgoraj omenjeni intervenciji »očistiti« določeno prakso, da ne bi spominjala na mučenje in iztrebljanje živali, je tukaj namen »ojačati« določeno prakso, in sicer prakso razširjanja zavesti. Halucinogene pripravke za tovrstne namene poznajo različne tradicionalne družbe, kar je pritegnilo tudi pozornost popularnih novodobnih duhovnih krogov (Caplan 2005; Chryssides 2007: 6; De Rios in Rumrill 2008; Hanegraaff 1996: 11, 50–51). V tem kontekstu se zato zdi, da je skušal avtor z omembo lokalnih halucinogenov staroverstvo še tesneje povezati z »eksotičnimi« tradicijami, ki so ali še vedno poznajo prakse razširjanja zavesti, s tem pa tudi z njimi navdahnjenimi sodobnimi duhovnimi gibanji.

Medvešček nadaljuje, da so z *gunom* »ravnali bolj previdno«. Kot močeradovec in še nekatere druge skrivne napitke pa so ga uživali le moški, čeprav »so [te napitke] pile tudi nekatere ženske, a le na skrivaj« (2015: 138). Toda od kje mu ta podatek? Je tudi na tem mestu nemara poskušal z intervencijo le uravnotežiti za sodobni okus preveč spolno neuravnoteženo prakso? Kakorkoli že, na nekaj mestih se zdi, da je imel avtor v mislih prav določeno sodobno občinstvo, občutljivo za določena ravnanja – z živalmi, z ženskami – ter odprto za sporočila o duhovnosti in razširjanju zavesti.

Pri nekaterih avtorskih intervencijah lahko slutimo, kdo mu je nekaj povedal. Na primer pri recepturi za izdelavo močeradovca, ko je bil mogoči informator Jože Blažev:

Za normalni močeradovec so uporabljali enega močera da na liter žganja, za srednjega dva, za najmočnejšega pa tri. Po tem opravilu naj bi močera da zopet spustili v naravo. Najboljšega je vedno pripravljala Jože Blažev. Kot je povedal, ga je leta 1946 v času angloameriške vojaške uprave nekaj litrov prodal celo ameriškemu oficirju. Jože

je poznal še en recept za izdelavo močeradovca, vendar tega ni hotel povedati, ker naj bi bil namenjen le tistim, ki ta recept poznajo in ga cenijo. (Medvešček 2015: 469)

Toda drugje Medvešček preseneti z veliko bogatejšim znanjem o recepturah, ki pa ga v knjigi ne podkrepi nobena izjava sogovornikov, niti ga tam ne bomo našli. V intervjuju za spletni portal društva Slovenski staroverci je pripovedoval:

Delali so ga na tri načine. Prvi je, da so ga zvezali za rep in je žganje kapljalo po njem. So rekli, da je ta blag močeradovec. Najbolj hud je bil tisti, ko so dali nekaj močeradov v bakren kotel. Pod kotel so zakurili, močera da pa so polivali z žganjem. Ko so prišli močera da do bakra, da bi se rešili, jih je speklo in so šli stran. Ob tem so močera radi oddajali strup, ki je kot neko mamilo. Notri v kotlu je bilo veliko močeradov. Tak močeradovec je bil najhujši. Kasneje so jih spustili, vendar ne vem, če so preživeli. Tretji način pa je bil, da so dali živega močera da notri v flaško in zaprli. Močera da je potem notri umrl. Čez nekaj mesecev so potem žganje precedili. Vsi, ki sem jih spoznal, pa so delali močeradovec samo iz tistih močera dov, ki imajo razbito luno, s teh, ki so lisasti. Nikoli s črnega. Rekli so, da je ta močera da, kot da bi luno razbil. Rekli so, da je vsak malo drugačen, češ da dva skupaj nista ista.

Meni je Strgar rekel, da ima najraje tistega, kjer žganje po močera da kaplja. So pa delali močeradovec skrivaj, ker pod Italijo niti žganja niso smeli kuhati. Največ so ga kuhali tja do prve svetovne vojne, in sicer so ga pili fizični delavci. Ko so bili utrujeni, so ga pili, da so lahko naprej delali. Potem so pa popadali od izčrpanosti. Otrokom ga niti slučajno niso dali. Delali in pili so ga tisti, ki so ga rabili. Nekateri pa so tudi mislili, da je to zdravilo, saj so ga še v Tolmin in Kanal prodajali. (Medvešček 2013)

Zelo nenavadno je, da te vednosti v knjigi ni, saj je tako markantna, da bi jo pričakovali. A še bolj nenavadno je, da se v zadnjem delu izjave močeradovec spet razlikuje od zgornjih prikazov, kar vnaša nova protislovja: uživa ga slehernik iz čisto praktičnega razloga, zaradi delovne moči (in nekateri kot zdravilo), ne pa zaradi razširjanja zavesti. Je morda ta korekcija nastala z mislijo na tiste bralce, ki bi v uživanju halucinogenov utegnili videti brezplodno uživaštvo, cenijo pa delo?

Medvešček je svoje sogovornike na nekaj mestih torej dopolnil, in to je verjetno naredil z razlogom. Morda je bil razlog ta, da so njihove izjave sestavljale nekaj preveč heterogenega – halucinogen za razširjanje zavesti; obredna pijača, ki simbolizira luno; oglarska obredna pijača; »začimba« različnih obredov in vsakdanjika; pijača za moč – zato so klicale po urejanju. Pomemben razlog pa je bil verjetno tudi ta, da mu je primerno »urejen« močeradovec pomagal pri konstrukciji staroverstva kot do »narave« spoštljive duhovne tradicije, ki je vključevala razširjanje zavesti in se s tem postavljala ob bok danes popularnim tovrstnim tradicijam z različnih koncev sveta. Eden od

možnih razlogov pa tiči tudi v dejstvu, da je v času, ko je pisal knjigo, slovenska javnost že poznala Ogorevčev močeradovec, ki ga je zato moral upoštevati. Avtohtoni halucinogeni, možne vzporednice z drugimi kulturnimi rabami halucinogenov za razširjanje zavesti in podatek o treh receptih (glej zgoraj in spodaj: »delali so ga na tri načine«) kažejo na nekatere podobnosti med staroverskim in Ogorevčevim močeradovcem. Zato pojdemo k slednjemu.

Ogorevčev in vernakularni močeradovec

Moje preizpraševanje staroverskega močeradovca temelji na rezultatih raziskovanja močeradovca, ki ga je v članku *Močeradovec: halucinogene droge na Slovenskem* v tedniku *Mladina* predstavil Blaž Ogorevc (1995) in ga tukaj imenujem Ogorevčev močeradovec. Za razliko od staroverskega, ki je mnogoter, toda s poudarkom na duhovni rabi, je edini atribut Ogorevčevega močeradovca povzročanje halucinacij (in – s tem povezano – dvigovanje seksualnega razpoloženja). Ogorevc o njem razpravlja v kontekstu »psihedelicne kulture«, ki korenini v hipijevskih šestdesetih, ponovni zalet pa je dobila z novodobniškimi gibanji v 90. letih 20. stoletja. Ta kultura vključuje preizkušanje tradicionalnih halucinogenih pripravkov z različnih delov sveta (glej npr. De Rios in Rumrill 2008). V tem kontekstu se močeradovec Ogorevcu kaže kot dokaz, da je tudi slovenska kmečka kultura poznala sredstvo za razširjanje zavesti. Staroverski in Ogorevčev močeradovec sta si v tej točki podobna. Vendar pa se tudi razlikujeta: Ogorevčev poudarek je na prepuščanju užitek ob uživanju mamila, Medveščkov pa na duhovnosti. Ogorevc v svojem članku nazorno opiše svoje iskanje skrivnostnega napitka, ki ga z nekaj truda uspe pridobiti od kmeta na Škofjeloškem, po zaužitju pa doživi halucinacijo. Ogorevc – tako kot kasneje Medvešček (glej zgoraj) – predstavi tri recepte za izdelavo napitka (več spodaj), pri čemer metodo s priležanim živim močeradom najdemo pri obeh.

Ogorevčev močeradovec je kulturni. Marsikdo je članek v *Mladini* prebral ali vsaj slišal za vsebino. Postal je del popularne kulture, ki presega meje Slovenije (glej npr. Blom 2010: 227–228). Pod vtisom članka sva se študenta etnologije leta 1997 odpravila na teren v okolico Škofje Loke, ki je po Ogorevčevem navajanju domovina močeradovca. A bolj kot sva iskala Ogorevčev močeradovec, bolj je teren izrisoval podobo nekega popolnoma drugačnega močeradovca (Prinčič in Kozorog 1998). Ljudje so o močeradovcu govorili kot o slabem žganju, ki se ga je treba bati, ker po njem zbolijo. Pošteni ga ne delajo, ker je to sramotno dejanje. To je žganje, pridobljeno na goljufiv način, z namenom povečanja količine, kar ga naredi neužitnega. Delali naj bi ga izključno za prodajo, nikoli za domačo rabo. Najbolj značilna izjava sogovornikov je bila, da je s tem, ko so v postopek žganjekuhe dodali močerade, žganje »bolj teklo« oziroma je »dalo več«. Pridobili naj bi ga torej več, vendar slabega žganja. Ko pa ljudje o tem pripovedujejo,

le redko na koga tudi pokažejo s prstom, raje se ozirajo na sosednje vasi ali doline, kot bi želeli slabo od sebe ograditi. Kuhanje močeradovca tako srečamo le v govoricah, težko pa srečamo žganjekuharja, ker se o njem (ali njej) le govori, sam pa kuhanja ne bi nikoli priznal. Tovrstne govorice so bile priročne za škodljivo obrekovanje (glej Kozorog 2005: 127–128). Kuhanje so povezovali tudi z revščino; šlo naj bi za način iskanja zaslužka pri revnih ljudeh.

Vaja iz etnografije, ko sva se študenta na teren odpravila z določeno predstavo, ljudje pa so nama pripovedovali nekaj čisto drugega, je najprej prinesla razočaranje, ker je teren zahteval opustitev Ogorevca, nato pa zadovoljstvo ob spoznanju, da je močeradovec pač nekaj drugega. Kasneje sem zabeležil še več pričevanj, ki so zgornjo naracijo potrdile. Nekaj si jih pogledajmo. Gospa iz Poljske doline (roj. 1922) mi je pripovedovala:

M. K.: *Kaj pa močeradovec, ste ga poznali?*

Gospa (G) [rahlo v zadregi, hudomušno, z nasmehom]: *Tudi se je govorilo, da ga kuhajo.*

M. K.: *V vasi?*

G: *Ne, ne v vasi, drugje.*

M. K.: *Kakšno je bilo to žganje?*

G: *So rekli, da je dalo več.*

M. K.: *Pa je bilo cenjeno?*

G: *Ah, kje pa! Sigurno da ne.*

V Selški dolini mi je upokojeni delavec (roj. 1956) razložil, da so mrtve, posušene močerade dali v kapo kotla, kjer se med kuho žganja nabira para, ali pa so jih zdrobili v prah in ga dodali v namočeno sadje. »Dalo je več,« je nadaljeval, a če si ga pil, nisi bil v redu. Ko je imel deset let, so za nekega gostilničarja (pove mi ime), ki da je bil »ena baraba«, »prav pokvarjen«, »znan kot slab človek«, govorili, da se pri njem dogajajo vseh vrst lumparije (»kuple-raj«), med drugim je delal in prodajal tudi močeradovec. Ogorevčev močeradovec je gorenjski, Medvešček pa ga je našel v Posočju. Kot kaže naslednji primer, bi ga tam utegnili poznati. Sogovornik iz Baške grape (roj. 1931) je ob moji omembi stranpoti žganjekuhe, ne da bi jaz sploh omenil močeradovec ali močerade, povedal, da so nekateri v postopek dodajali močerade. Pri tem nikoli ni uporabil besede močeradovec, ampak je govoril izključno o dodajanju močeradov v namočeno sadje: »Nekateri pa so dodajali močerade med sadje.« Iz mojega terenskega dnevnika po pogovoru:

Vprašam ga zakaj in odvrne, da zato, ker je tako nastalo več žganja. Po zaužitju si se slabo, neprijetno počutil. Tega žganja niso pili doma, nisi ga kahal zase, temveč izključno za prodajo. Kot pravi, so to delali v času splošne revščine. Poznali so tudi načine, kako ga prodati: niso ga prodajali v domačem okolju, ampak so pošiljali ženske v vasi stran od doma, da so ga prodale, pri čemer so si

izmislile, od kje prihajajo, da bi tako zabrisale sled. Tako žganje so kuhali le zato, ker niso imeli denarja in so poskušali z goljufigo dodatno zaslužiti. Vprašam, kje je slišal za močeradovec, če se spomni, kdo konkretno mu je o tem kaj povedal. Njegov oče je v času okoli prve svetovne vojne pomagal pri kmečkih opravilih v Baški grapi [omembo vasi tukaj izpuščam; op. M. K.]. Po opravljenem delu mu je kmet v zahvalo podaril žganje. Ko ga je poskusil, se ni počutil dobro, zato je kmetu rekel, naj žganje vzame nazaj. Ta mu je odvrnil, da se je zmotil, da mu je podaril tisto žganje, ki ga sicer prodaja, ne pa žganja, ki ga ima zase. Tako se je razkril, da za prodajo kuha močeradovec, ki ga je verjetno poskusil podtakniti kot darilo, a je po razkritju moral podariti svoje dobro žganje.

Vernakularni močeradovec torej predstavlja izključno ekonomsko logiko, in sicer goljufanje,⁶ s čimer nima zveze z Ogorevčevim ali staroverskim. Če sta slednja pozitivna kulturna elementa – prvi kot del izumirajočih duhovnih starosvetnosti, drugi v okviru psihedelične kulture – je vernakularni močeradovec izrazito negativen: nekonvencionalna proizvodnja, koristoljubje, goljufiga prodaja, opetnajsteni kupci, slabo počutje pivcev, povezava proizvajalcev z revščino in družbenim obrobjem (o slednjem glej tudi Kozorog 2005: 127–128). Razhajanja pa so na primer tudi v tehnologiji. Medtem ko Ogorevc in staroverci (oziroma Medvešček) govorijo o živih močeradih, ki jih na različne načine prelivajo z žganjem, so moji sogovorniki govorili bodisi o posušenih močeradih, ki so jih obesili v kapo, kjer se med destiliranjem fermentirane sadne drozge akumulira para, preden se utekočini kot žganje, bodisi o živih (ali posušenih) močeradih, ki so jih vrgli v sadno drozgo za dobo fermentacije (zadnjo metodo z živimi močeradi omeni tudi Ogorevc; 1995: 30).

A vrnimo se k najpogostejši izjavi mojih sogovornikov, da je z dodajanjem močeradov žganje »bolj teklo« oziroma »več dalo«. V resnici je tudi Ogorevcu kmet povedal, da s tem dodatkom »bolj teče« (Ogorevc 1995: 30). A Ogorevca je motiviral prav določen kontekst psihedelične kulture, zato izjavi ni pripisal kakšnega pomena, ker ga v izbranem kontekstu pač nima. V samoironiji pa je le dodal, da mu je kmet, ko je videl njegovo zagnanost za močeradovec, morda prodal kar navadni sadjevec, sicer za dvojno ceno, toda »za ideologijo je pač vedno treba nekaj plačati« (Ogorevc 1995: 30). Ogorevc je torej dvomil, da je zares pil, kar je iskal, a je bila ideja o avtohtonem slovenskem halucinogenu premočna, da bi se ne spustil v ustvarjanje mita.

V izjavi, da je »več dalo«, pa se zrcali tudi staroverski močeradovec in spet motivirana brezbriznost raziskovalca do te izjave. Jože Blažev ga je tudi prodajal (Medvešček

2015: 469). In hkrati s tem, ko se je Blažev pritoževal, da grede stara znanja o napitku v pozabo, da recepture dehnarjevega močeradovca nihče več ne pozna (Medvešček 2015: 470), in se pohvalil, da pozna še en star recept, ki pa ga noče razkriti, ker je »namenjen le tistim, ki ta recept poznajo in ga cenijo« (Medvešček 2015: 469), se je pritožil čez nestaroverce, ker ga delajo za prodajo: »Vem, da ga mnogi delajo, ne da bi sploh vedeli, zakaj. Kot slišim, jim služi le, da je nekaj 'ekstra', ki gre dobro v prodajo. O močeradu pa zanesljivo ne vedo prav ničesar« (Medvešček 2015: 469). Ali ni besedo »ekstra« v tej izjavi mogoče razumeti kot »več« (»je več dalo«, »več teklo«), še posebej ker omeni kontekst prodaje? In čeprav se Blažev predstavi kot skrben varuh tradicije, poln modrosti o nekem starejšem, bolj staroverskem in zato dobrem močeradovcu – v nasprotju z novim, slabim, ki ga graja zaradi prodaje, ki vodi v iztrebljanje živali v okolici – se pohvali, da ga je tudi sam prodal Američanu (glej zgoraj). Je bil v resnici sam eden od dobičkaželjnih žganjekuharjev? Če drugega ne, je naracija, ki smo jo opisali kot vernakularno, vsaj on očitno poznal.

Zgodovinski ogledi

Starovercem (oziroma Medveščku) in Ogorevcu je pomembno, da gre za staro reč. Staroverci so posebljenje starih časov, Ogorevčeva psihedelična kultura pa se reprezentira kot naslednica domorodnih tradicij razširjanja zavesti s pomočjo halucinogenov. Zato pogledimo v zgodovino močeradov, nato pa še v zgodovino žganjekuhe, da bomo lahko čim bolj ocenili starost močeradovca. Kot bomo videli, zgodovina pritrjuje vernakularni različici. Kako stara je raba močeradov v človeški konzumpciji?⁷ Lahko ugibamo. Da izloča strup, so vedeli že zdavnaj, če ne drugega zato, ker so lahko opazovali silovite krče, pa tudi smrt svojih psov in mačk, ki so si drznili spraviti nad to dvoživko (prim. Lüddecke idr. 2018: 10). V prvem stoletju je Plinij starejši zapisal, da je močerad »najhujšobnejši od vseh strupenih živali« (po Lüddecke idr. 2018: 2), kar ne kaže na to, da bi si ga želeli uživati. Tu in tam zasledimo, da so ga za svoje zvarke uporabljale srednjeveške čaravnice in alkimisti, čeprav za to ne poznam dokazov.⁸ Se je pa za močeradov strup zanimala novodobna medicina (morda na osnovi ljudske; glej Mencej 2006: 80), kar dokazuje anonimni zapis o potencialni farmakološki rabi iz leta 1529, čeprav so ga bolj kot za kaj drugega uporabljali za zastrupljanje (Lüddecke idr. 2018: 2, 3). Zgodovina nava-

7 Tukaj nas zanimajo praktične rabe močerada. Simboliko močerada, močno povezano z ognjem, je (med drugimi) opisal Boria Sax (2001: 231).

8 Tako je Dario Cortese (2017) – odličen poznavalec užitnih rastlin, s katerim sva se večkrat zasebno pogovarjala tudi o močeradovcu – na simpoziju o staroverstvu omenil možen alkimistični izvor dodajanja močeradov v postopek destilacije alkohola, toda dokazov za to ni. So pa alkimisti izumili destilacijski aparat (Rasmussen 2014: 79–88).

6 Na tem mestu omenimo zanimivo vzporednico s čarovníštvom. Ljudje so določene ženske obtoževali čarovníštva prav na osnovi nepojasnjivega izvora večjih količin pomembnega preživitvenega živila – mleka. Obtoževali so jih, da »več« pridobijo s pomočjo živali, in sicer krastače, lahko pa tudi močerada (Mencej 2006: 67–80).

dnega močeradada torej nikjer zares ne govori o človekovem uživanju te živali in njenih toksinov, vsaj ne do sredine 19. stoletja, ko so začeli toksine farmakološko raziskovati.

Za močeradovec velja, da je vrsta žganja. Destiliranje alkohola pa nima dolge zgodovine, posebej ne kot kmečka (domača) žganjekuha. V Evropi naj bi ga prvič proizvedli v 12. stoletju za uporabo v medicini (Rasmussen 2014: 89), kot zdravilo, proizvajano in rabljeno v zelo majhnih količinah, pa je obstajal vse do 16. stoletja, ko se je razširil tudi kot pijača. Toda razširitev žganih pijač po Evropi je po regijah variirala, prednjačila so severna območja, južna so bila pretežno vinska (Gerritsen 2000: 27, 33–38; Phillips 2014: 110–131). Šele 18. stoletje je prineslo množično uživanje, spet predvsem na severu: v Angliji je na primer poraba gina narasla z 1,2 milijona galon leta 1700 na 8,2 milijona leta 1743 (Martin 2001: 8). Domnevamo lahko, da so bili naši kraji bolj vinski, z bistveno manj popitih žganih pijač. Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske* (1969 [1689]) pogosto omenja vino in z njim povezano veseljačenje, pa tudi več vrst sadja (glej tudi Bogataj 2019). Glede na to je presenetljivo, kako redko omeni žganje (prim. Valvasor 1969 [1689]: 338), ki bi se ga iz tega sadja sicer dalo napraviti obilo. Verjetno je, da žganje v teh krajih še ni imelo statusa pijače za vsakodnevno nazdravljanje, tako kot vino, da je do njega – kot še kje v Evropi (Phillips 2014: 110–131) – vladala zadržanost, saj je bilo do takrat medicinsko sredstvo.

Žganjekuha se je na območju današnje Slovenije takrat sicer že začela, verjetno predvsem v samostanih in gradovih. Razširitev kmečke žganjekuhe pa je pojav 18. in 19. stoletja. Kot navaja Andrej Studen, se je uveljavila v »poznem 18. in zgodnjem 19. stoletju [...] zlasti v hribovitih in nevinorodnih predelih« (Studen 2009: 41; glej tudi Sušnik 1958: 176). Še sredi 19. stoletja je v avstrijskem delu dvojne monarhije predstavljala le 3 % celotne proizvodnje alkoholnih pijač, večino žganja so namreč proizvedli industrijsko (Studen 2009: 42). Se je pa skozi 19. stoletje kmečka žganjekuha močno okrepila:

Število manjših kmečkih žganjarn se je na Kranjskem že sredi 70. let 19. stoletja izrazito povečalo. Po poročilih finančne straže je obstajalo v sezoni 1874–1875 2.592, v sezoni 1875–1876 pa že 4.294 kmečkih žganjarn. V letih pred prvo svetovno vojno je nato število kmečkih žganjarn na Kranjskem še naraščalo. (Studen 2009: 71)

Iz zgodovine žganja tako sledi, da močeradovec kot vrsta doma pripravljenega žganja ne more biti iz davnin preteklosti, ampak lahko obstaja šele od nedavnega, najbolj zgodaj iz 18. ali 19. stoletja.

Toda Medvešček v eni od svojih intervencij, za katero spet ni jasno, od kje mu znanje (morda od Jožeta Blaževga, ki je naveden v isti opombi) – in kjer je spet pazljiv, da staroverce prikaže kot čuječe pri ravnanju z živalmi – pravi, da so močeradovec poznali že pred žganjekuho:

Ko še niso poznali žganja, so močeradovec delali drugače kot danes. Močeradada so v naravi ulovili tako, da se ni počutil ogroženega. Pred njim so postavili lončeni lonec, da je šel sam vanj, ga prekrili z vlažnim listjem in ga prinesli domov. V lončeno skledo so potem dali že vnaprej pripravljeno medico, nad skledo pa so obesili močeradada za rep, tako da je visel z glavo navzdol. Nato so ga mazali s posebno pekočo rastlinsko snovjo, da je začel izločati obrambni sok. Tako so ga izmenično mazali in ga polivali z medico. Čim dlje so to ponavljali, tem več soka se je nabralo v medicini. To opravilo je trajalo več kot eno uro. Močeradovec so po navadi pili le moški, ko so opravljali težka fizična dela, ali pa takrat, ko je bil človek zelo prestrašen ali v hudi duševni stiski. Medica za ta namen je bila pripravljena v razmerju 2 : 1, to je dva dela čiste vode in en del medu. Na toplem je moral med do konca prevreti v medico. Ko so ljudje začeli doma kuhati žganje, pa so močeradovec pripravljali le še z njim, vendar so to pripravljali tako, da je po njem kapljal in se po tem nabiral v posodi pod njim. (Medvešček 2015: 469)

To je edini znani podatek o tem, da močeradovec ni izključno žganje. Ker gre za tako edinstven podatek in ker se vse druge navedbe močeradovca nanašajo na žganje, ga ne morem sprejeti kot verodostojnega. Je pa zanimivo nekaj drugega: Medveščku se je zdelo pomembno poudariti, da močeradovec ni le žganje. Zakaj? Kaj pa, če zato, da ne bi ogrozil njegovega statusa starodavnega pripravka, saj je imela kmečka žganjekuha sorazmerno kratko zgodovino?⁹ Če bi močeradovec segel kvečjemu nekaj stoletij nazaj, za staroverstvo ne bi imel ravno častitljive starosti. Ker pa je avtor razglasil, da ni izključno žganje, je lahko poljubno star in s tem primeren kandidat za starosvetnosti. Za tukajšnjo analizo je bolj ključno zgodovinsko dejstvo, da so ljudje, ko so se navadili piti žganje, tega pridobivali iz marsičesa. Poleg sadja so za proizvodnjo uporabljali različna živila, posebej krompir (Studen 2009: 65; Sušnik 1958: 177). Iznajdevali pa so tudi načine za pridobivanje žganja, kadar niso imeli na voljo dovolj sadja ali živil, torej kako proizvesti »več«:

Ker so kmetje lahko proizvedli samo 56 litrov neobdavenega žganja, so bili prisiljeni svojemu nepotvorjenemu žganju dodati vodo in kupljeni špirit. Špirit je bil naprodaj v vseh trgovinah in [...] prebivalstvo se je počasi navadilo na opisano nezdravo mešanico. (Studen 2009: 77)

Na Štajerskem so cenanim mešanicom s špiritom (glej tudi Sušnik 1958: 168) rekli *fuzel*, ki je pomenil slabo žganje. Pavel Turner je leta 1884 poročal, da ga ljudje ljubijo, ker »več 'izda'« (Turner po Studen 2009: 77). Proizvesti več, pridobiti količino, profitirati s sumljivimi postopki je bil nekaterim cilj bodisi zaradi revščine bodisi zaradi dobička.

9 Tudi Corteseja (2017; glej prejšnjo opombo) je mučila opisana zagata s starostjo domače žganjekuhe, zato je izpostavil to Medveščkovo navedbo, ki naj bi dokazovala, da je močeradovec starejši od žganja.

Ta cilj pa zasledimo tudi že v prejšnji dobi, ko kmetje še niso kuhali žganja, ampak so alkohol proizvajali s fermentiranjem medu.¹⁰ Valvasor navaja:

Kranjska [porabi] sama veliko medu za kuhanje medice; pozimi imajo medico skoraj v vseh vaseh [...]. V moči ji nobeno vino ni enako, zato tudi brž odpravi pivec ter jih dobro okaljene pošlje domov [...]. Najdejo pa se včasih slabi, dobička željni kmetje, ki dodajo, kadar kuhajo medico, neki plevel (Kranjci mu pravijo ljuljka¹¹); od tega postanejo pivci tako divji in besni, kakor da so pili najmočnejšo medico, čeprav je najslabša in najšibkejša. (Valvasor 1969 [1689]: 132–133)

Z dodatki so torej nepridipravi iskali dobiček, goljufiva medica pa je bila slabe kakovosti in je slabo delovala na človekovo počutje. Sila podoben diskurz kot v primeru vernakularnega močeradovca. Opisani zgodovinski primeri govorijo o postopkih, ki so »dali več«, kar legitimira vernakularno, ne pa tudi Ogorevčeve ali staroverske nariacije o močeradovcu. Za halucinogene rabe žganja pač nimamo nobenih zgodovinskih dokazov, za stranpoti žganjekuhe, za postopke s ciljem pridobiti »več«, pa so. Dokazi se sicer ne nanašajo na močerade, ampak na druge postopke, vseeno pa govorijo o istem cilju.

Močeradovec buri domišljijo

Ko trdim, da močeradovec ne izvira iz davnih prizadevanj za razširjanje zavesti, ampak iz stranpoti žganjekuhe, ne trdim, da je iskanje halucinacij pri nas nov pojav (glej npr. Šmitek 2019). Valvasor na primer omenja halucinacije služinčadi na gradu Vrhovo po nehotenem zaužitju neke rastline, ki so jo učene glave poznale kot halucinogeno (1969: 336–338). Vendar pa trdim, da gre pri močeradovcu bolj za fascinacijo nad halucinogeni kot za halucinogeno sredstvo. Menim, da je prav možnost nečesa tako nenavadnega, kot je dodajanje močeradov v žganje, spodbudila domišljijo, da so to vizualno edinstveno črno-rumeno bitjece povezali tudi s posebnimi stanji zavesti in drugimi učinki. Ugibam, da bi literatu Ogorevčevega kova že ob sami besedi močeradovec prav lahko zaigrala domišljija in, kar je Ogorevc tudi naredil, iz besede spletla zgodbo. Veliko vlogo so nato imeli mediji (glej Kozorog 2005), največjo pa prav Ogorevčeva objava.

Ko se je Medvešček (2013) v intervjuju postavil v vlogo eksperta za močeradovec, je najprej izjavil, da so poznali tri recepte (glej zgoraj). To je naracija Blaža Ogorevca. Kot sem pokazal drugje (Kozorog 2016), so se nekatere fraze iz Ogorevčevega članka močno zasidrle v javnosti, med njimi predvsem trditev o treh receptih. Ali je možno, da je tudi na Medveščka ta trditev – neposredno ali posre-

dno prevzeta od Ogorevca – naredila takšen vtis, da jo je v eni od svojih intervencij ponovil?

Toda Medvešček je zagotovo govoril z ljudmi, ki jih navaja v knjigi, in izjave njegovih starovercev je treba presoјati tudi kot bolj ali manj avtentičen zapis tega, kar so mu povedali. Sprejeti torej moramo, da so mu sogovorniki o močeradovcu vendarle nekaj pripovedovali. Toda kako razumeti njihove pripovedi, ko pa so tako različne od vernakularnih, ki sem jih sam zbral, za katere pa smo že spoznali, da se precej bolje vklaplajo v zgodovino kmečke žganjekuhe?

Možno je, da so Medveščkovi sogovorniki o močeradovcu slišali v domačem okolju, saj bi ga lahko – kot kaže eden od mojih zgornjih primerov – poznali tudi v Posočju. Toda njihove tako različne izjave o tem, kaj je močeradovec in zakaj je uporaben, ne izražajo resničnega poznavanja, ampak bolj hvalisavo nastopanje, da nekaj vedo in da so nekaj celo izkusili. Podobne nastope je spodbudil Ogorevčev članek, ko so se mladi radi pohvalili kot poznavalci in pogosto recitali tri Ogorevčeve recepte (Kozorog 2016). Toda Ogorevc je nastopil dolga desetletja po času, ko je Medvešček zbiral gradiva, zato je kvečjemu vplival na Medveščkovo knjižno objavo in spremljajoče intervjuje, ne pa tudi na njegove staroverce. Vse pa kaže, da Ogorevc ni bil prvi, ki je iz močeradovca napravil medijski hit. Tri povedke iz zbirke slovstvene folklorne iz Kamnika in okolice (Podbrežnik Vukmir in Kotnik 2009) govorijo o tem, da je napitek medijsko zaslovel že okoli leta 1958. Iz njih sledi, da je neki novinar v Tunjicah naletel na močeradovec in o tem pisal v časopisu. Pričevanja gredo takole:

Holcar [...] je djav: »[...] [M]očerada je kuhov. [...] [S]ta bla dva načina. Edən, de je v kap močerada z žico zalotov, je živga not v kapo pærvezov in je šnops teku. Ta drug je biv pa tak, de je na flajšmašino močerada zrezov pa ga dal vmes med tisto blino in je skoz dol šnops teku. In tud əldje so bli pol tak kə močerad.« In to səm jest tud bral v časopis [...]. Holcar ni vedu imena, kdo j to vən spelov. Ja, Tunčan so kupal tak močeradovc. To j blo menda sedeminpetdesetga al pa osemipetdesetga leta. Ja, tam zravn, kə sta se una dva meniva, je mogu bit en novinar, pa j šlo to u cajtenge. (Podbrežnik Vukmir in Kotnik 2009: 296)

Oče j not sedu u en gostilən, po j pa pæršu en lublanski gospod. Oče pa ni vedu, de j novinar.

Je djav: »Fant, to ga morš pa znat kuhat.«

»Ja,« prav, »kugá pa kuhate?«

»Ja,« prav, »pol, kə enkrat skuhamo sadje, pol je pa blina in tisto še enkrat skuhamo [...]. Še prej gremo pa v gmajno, močerade ujamemo. [...] Tri al pa pet živəh zavežeš pod kapo gor al pa na kəkšən tak močən cvérn, de ga ne odtrgajo. [...] Po pa kòtu dol zakrijəš pa kuhaš. Pol pa teče, skor tolk cajta, dokler se ne naveličaš. In tega, ti

10 To je bil razširjen domači alkohol. Morda ga je tudi zato Medvešček navedel kot osnovo za močeradovec pred žganjem.

11 Spletni slovar Fran navaja, da je ljuljka »med žitom rastoči plevel s strupenimi plodovi«.

jest povem, ga navš velik spil.« Prav: »Pol litra ga maš dost, pa novš vedu, ke j Kamøn̄k, niti ke j Komenda, ne na kero stran boš šu.«

Oče ni vedu, de j to novinar. Ta j pa v cajtenge dav, je dav takle člank not. Še sam sēm ga brav. Noben več ni hotu tunškøga šnopsa pit, so reklø: »Klinc te gleda, je močeradov!« (Podbrežnik Vukmir in Kotnik 2009: 297)

Čaki, kerga leta j to blo? Osəminpetdesetga. Sēm bla operirana na rakovmo odelk. [...] Pa pridəm pa se uležəm na tisto mizo. Pa Polanšək [zdravnik?, op. M. K.] pride pa malo hód sēm pa ke.

Pa prav sestra: »Oh, donəs je pa men tko slab.«

Un je pa reku: »Ja, zakaj?«

Je rekva: »Sēm prej en šilčøk žgajna spiva. [...] Dej mə pa cev dopovne tist tla gor hod, tist močeradøk. Təm nekje iz močerada šnops kuhajo.«

Polanšək je pa men reku: »Gospa, a niste vi iz Kamønka? [...] A bi vi lahko men tola mal povedal. [...] Moj ata tud šnops kuha. A bi vi vedla, kam se tistga močerada da. A se not vrže v kotu al pa se ga mərbit v kapo gor pərveže. Pravjo, kakšən dobər šnops je to.«

[...] »Ja,« sēm rekva, »se govori. [...] Majo tak šnops Tunčan, de j čudnø.«

Poj sta s pa oba vkøp smejava. Jest sēm cev roman napredva. Poj, k jest končam tis svoj roman, obenga šiva ni blo več not. (Podbrežnik Vukmir in Kotnik 2009: 297–298)

»Pol pa teče, skor tolk cajta, dokler se ne naveličaš,« gre tukaj naracija na znano temo, da »daje več«. Tunjiški močeradovec se je torej okoli leta 1958 znašel v časopisu in ljudem buril domišljijo. Bi lahko tudi to spodbudilo staroverce in Medveščka, da jih je začela stvar zanimati? Povedke govorijo o tem, da so se o močeradovcu pletle pripovedi, in to prav v času, ko je Medvešček začel opravljati svoje raziskave. Morda pa so tudi staroverci, ko so opazili Medveščkovo vnemo, o njem spleтали »romane«, tako kot gospa iz tretjega pričevanja svojemu zdravniku?

Kot sem že omenil (Kozorog 2020, 2021a), vidim staroverce kot dobre pripovedovalce napol resničnih in napol napletenih zgodb (prim. Pleterski 2015: 23), za katere je Medvešček priskrbel okvir, ki ga je imenoval staroverstvo. Tukaj bi dodal le to, da vidim zgodbe o močeradovcu kot še posebej napletene, saj povedo le malo konkretnega, kar povedó, pa je polno navzkrižnega širokoustenja, ki le podčrtuje, da o zadevi najverjetneje niso vedeli prav veliko.

Izpeljave o močeradovcu in staroverstvu

Tukajšnja analiza močeradovca in staroverstva se je morala opreti na zelo različne vire in dokaze, ki so različnega izvora in katerih primerjava je marsikje spekulativne nara-

ve. Tudi sklepne izpeljave bodo deloma spekulativne. Nekateri moji sogovorniki so bili mnenja, da je močeradovec obstajal le v govoricah, da to ni nekaj materialnega. Poštar iz Poljanske doline (roj. 1919), ki je s kolesom vsak dan prekriziral številne vasi, se je na moje vprašanje o močeradovcu nasmehnil, mi pritrdil, da so ljudje govorili, da so ga drugi ljudje proizvajali, a je bilo vse le izmišljotina. Domačin iz Polhograjskega hribovja (let. 1953) pa mi je med kuhanjem žganja pripovedoval naslednjo zgodbo:

Glede močerada. Takole je streha [z rokami pokaže nagib strehe; op. M. K.], tam je rob, in kle not so bili sodi [pod napuščem; op. M. K.]. In je iz strehe sem prišel močerad in pade noter, v gomala [sadna drozga, ki jo kuhajo pri destilaciji; op. M. K.]. In potem je en prišel, bla bla bla [pogovor z gospodarjem; op. M. K.] in tistega močerada vidi tam, v sodu. Potem pa pravi [gospodar; op. M. K.]: »Oh«, je rekel, »saj je že štirinajst dni notri, svoje je že ven dal.« V resnici ga je pa ven vrgel. Pa nič smejal, čisto resen. [Sogovornik nadaljuje v smehu.] Un pa: »Oh«, pravi, »zakaj?« Je rekel: »Veš kaj«, je rekel, »fino peno drži!« Da je močan šnops! In ta, bla bla bla, in je šlo od vasi do vasi, in zdaj govorijo močeradovc, da je to najboljši [najmočnejši; op. M. K.] šnops. [...] To je bilo samo v govoricah. Po nesreči je not padel in to je šlo od vasi do vasi.

Če izhajamo iz zgodovinskega konteksta goljufive žganjekuhe, česar del je tudi obtoževanje določenih posameznikov, da z neobičajnimi postopki proizvajajo slabo žganje, je prav mogoče, da je močeradovec obstajal le v govoricah, kot obtožba, da je nekdo žganju dodal močerade, da bi pridobil »več«. Razmišljamo pa lahko tudi, da se je vse začelo pri govoricah, nato pa je nastala tudi praksa. Recimo, da se je začelo pri obtožbah, da v žganje dodajajo močerade, da bi dobili »več«, podobno kot so »čarovnice« obtoževali, da s pomočjo močeradov delajo mleko, smetano in sir (Mencej 2006: 79–80). Ali pa, če malo pretiravamo, pri zgornji šali o močeradu, ki je padel s strehe. Večinoma je verjetno tudi ostalo pri tovrstnem zbadanju, bodisi šaljivem (kot v zgornji pripovedi) bodisi slabonamernem (v zvezi z revnimi ljudmi; Kozorog 2005: 127–128). Posledično je morda kdo – na osnovi govoric in fascinacije (kot v kamniškem primeru) – tudi poskusil, če resnično »daje več« in če je žganje res močnejše. In nenazadnje, morda je kdo ob pitju takšnega žganja tudi doživel kaj neobičajnega (glede na običajno žganje). Ko je Ogorevc objavil članek v *Mladini*, so nekateri močeradovec (po njegovih recepturah) naredili in preizkusili (o tem imam zbranih nekaj pričevanj) – zakaj ga torej ne bi preizkusili tudi že kdaj prej, ko je bilo vse še pri vaških govoricah? A za obstoj močeradovca v materialni obliki iz časa pred Ogorevcem nimamo dokazov, imamo pa jih za to, da je obstajal v besedi in da je ta beseda pomenila nekaj slabega, zato je bila uporabna za obrekovanje (glej Kozorog 2005: 127–128).

Medvešček je s skrivnostmi in duhovnostjo starovercev očaral del slovenske javnosti, in eden od elementov tega očaranja je bil tudi močeradovec. Ta ob podrobnem branju izjav starovercev sicer nima koherentne pojavnosti, a Medvešček ga je nekoliko »uredil«, da je njegovo halucinogeno naravo distanciral od Ogorevčevega uživaštva in ji nadel bolj svečano, duhovno in etično podobo. S tem ga je napravil sprejemljivejšega za nekatere sodobne bralce. V članku smo primerjali tri naracije o močeradovcu, ki so nastale z različnimi nameni. Za ljudi, ki so mi o močeradovcu pripovedovali, lahko rečemo, da so etnografu predstavljali svojo vednost, domnevno brez računice in načrtov. Ob spoznavanju, da ljudje pripovedujejo nekaj, kar se močno razlikuje od tega, kar je predstavil Blaž Ogorevc (1995), sem njihove izjave združil v reprezentacijo, ki sem jo tukaj poimenoval vernakularni močeradovec. Z njo sem lahko spodbijal Ogorevčevo reprezentacijo, s primerjavo obeh pa sem lahko osvetlil tudi Ogorevčevo pisateljsko intenco. Avtor je za imenom napitka nekaj slutil, zato je verjetno prav na tej osnovi – in ne na osnovi raziskovanja – ustvaril avtentični halucinogen, domorodno sredstvo za omamljanje. S tem je slovensko kmečko kulturo postavil ob bok drugim, bolj »eksotičnim« kulturam, katerih pripadniki za razširjanje zavesti uporabljajo halucinogene. Za del Slovencev je tako (verjetno nenamerno) ustvaril dediščino, vir ponosa, ker so njihovi predniki s tem postali povezani z »oddaljenimi«, domnevno bolj »pristnimi« tradicijami, ki poznajo razširjanje zavesti (Kozorog 2005, 2016). A Ogorevca je bolj kot duhovnost zanimalo neobremenjeno vdajanje omamljanju. Duhovno komponento je močeradovcu zares nadel šele Medvešček s staroverci. Čeprav so slednji o močeradovcu povedali marsikaj (in zato obenem bore malo), v Medveščekovi knjigi vendarle nastopajo kot »naši« »sorodniki« oddaljenih, domnevno duhovno zrejših tradicij, ki danes mnogim predstavljajo pozitivni zgled modrosti in spoštljivega ravnanja z življenjem oziroma »naravo«. Ali ne drži, da v tem kontekstu močeradovec kot avtohtoni halucinogen starovercem pravzaprav kar pripada? Ker pa so Medveščku pripovedovali nekonsistentno in »megleno« ter sprožali zadrego glede nekaterih etičnih vprašanj, jih je mestoma moral dopolniti. Z močeradovcem kot pozitivnim kulturnim elementom mu je tako uspelo ustvariti sliko duhovne skupnosti, sorodne iskalcem razširjene zavesti na drugih koncih sveta. Naj zaključim z anekdoto. Ko je Medvešček objavil knjigo *Iz nevidne strani neba*, je požel navdušenje številnih bralcev. Posebno navdušenje je požel v Posočju, kjer je njegovo odkritje skrivnostne skupnosti marsikomu vzbudilo lokalni ponos. Del publike pa je navdušil močeradovec, saj je od Ogorevčevega članka minilo že vrsto let, mlajši članka niso več poznali, zato je Medvešček močeradovcu dal ponovni zalet. Kakšno leto po izidu Medveščekove knjige sem v domačem Tolminu zavil v bar, ko stopi do mene mlajši znanec: »Ravno sem bral tvoj članek, zdaj te pa sre-

čam.« Pove, da je bral Medveščekovo knjigo, ki ga je v več pogledih očarala, v njej pa je spoznal tudi močeradovec. Ker ga je to začelo zanimati, je dodatne informacije iskal na spletu in tako našel moj članek (glej Kozorog 2003). »Ampak«, je nadaljeval, »vajina prikaza se ne skladata, kdo ima torej prav?« Naslednji večer sva se ponovno srečala, prišel je z zgodbo tega dneva. Skupaj s starši je na domači kmetiji pobiral krompir, ko se je na mopedu mimo pripeljal starec iz sosednje vasi. Prišleka je opisal kot edinega človeka, za katerega ve, da je nepismen: »Čeprav so mu v vojski abecedo vbijali v glavo, je ostal trmast, da to ni zanj, da se brati ne bo naučil, pa naj delajo, kar hočejo!« S tem je poudaril, da je srečal človeka, ki ni mogel biti kontaminiran z nobenim zapisom, ne Ogorevčevim, ne Medveščkovim in ne mojim. Mož se je ustavil in z družino spil šilce žganja. Trenutek je moj sogovornik izkoristil za vprašanje: »Ko smo ravno pri žganju, včeraj smo se ves večer pogovarjali o njem. Ali ste kdaj slišali za močeradovec?« Mož je odvrnil: »Ne, ampak neki Hrvat mi je enkrat rekel, da če želim nakuhati več žganja, naj le nekaj močeradov, 'onih crnih životinja sa žutim pikama', vržem med sadje. Žganja bo več, le glava bo po njem bolela.« Značilna vernakularna naracija je tako spet postavila staroverski močeradovec pod velik vprašaj.

Literatura in viri

- BLOM, Jan Dirk: *A Dictionary of Hallucinations*. New York: Springer, 2010.
- BOGATAJ, Janez: *Z Valvasorjem za mizo: prehranska kultura na Kranjskem v 2. polovici 17. stoletja*. Ljubljana: Hart, 2019.
- CAPLAN, Pat: In Search of the Exotic: A Discussion of the BBC2 Series 'Tribe'. *Anthropology Today* 21/2, 2005, 3–7.
- CHRYSSIDES, George D.: Defining the New Age. V: Daren Kemp in James R. Lewis (ur.), *Handbook of New Age*. Leiden in Boston: Brill, 2007, 5–24.
- CORTESE, Dario: Medežija v luči šamanizma in farmakologije. Predavanje na simpoziju Staroverstvo: staro vedenje, novi izzivi interdisciplinarnih znanosti, Goriški muzej, 2. in 3. junij 2017; <https://www.youtube.com/watch?v=HnJg0bSs0dM>, 25. 1. 2022.
- DE RIOS, Marlene Dobkin in Roger Rumrill: *A Hallucinogenic Tea, Laced with Controversy: Ayahuasca in the Amazon and the United States*. Westport and London: Greenwood, 2008.
- DESCOLA, Philippe: *Onstran narave in kulture*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2018 [2005].
- GERRITSEN, Jan-Willem: *The Control of Fuddle and Flash: A Sociological History of the Regulation of Alcohol and Opiates*. Leiden, Boston in Köln: Brill, 2000.
- HANEGRAAFF, Wouter J.: *New Age Religion and Western Culture: Esotericism in the Mirror of Secular Thought*. Leiden, New York in Köln: Brill, 1996.
- HOBBSAWM, Eric: Introduction: Inventing Traditions. V: Eric Hobsbawm in Terence Ranger (ur.), *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988, 1–14.

- HROBAT VIRLOGET, Katja: Etnološka recepcija starovercev: odgovor z druge strani 1. *Etnolog* 31, 2021, 197–204.
- KOZOROG, Miha: Salamander Brandy: “A Psychedelic Drink” between Media Myth and Practice of Home Alcohol Distillation in Slovenia. *The Anthropology of East Europe Review* 21/1, 2003, 63–71.
- KOZOROG, Miha: Halucinogena dediščina: močeradovec, naš stoletnik in pop ikona. V: Jože Hudales in Nataša Visočnik (ur.), *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2005, 117–131.
- KOZOROG, Miha: Hallucinating the Slovenian Way: The Myth of Salamander Brandy, an Indigenous Slovenian Psychedelic Drug. V: Michael A. Di Giovine in Ronda L. Brulotte (ur.), *Edible Identities: Food as Cultural Heritage*. London in New York: Routledge, 2016, 125–139.
- KOZOROG, Miha: Etnološka recepcija starovercev. *Etnolog* 30, 2020, 111–123.
- KOZOROG, Miha: Staroverci in prva svetovna vojna: poskus zasuka časovnice. V: Jurij Fikfak in Božidar Jezernik (ur.), *Dediščina prve svetovne vojne: reprezentacije in reinterpretacije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2021a, 315–338.
- KOZOROG, Miha: Etnološka recepcija starovercev: odgovor na komentar Katje Hrobat Virloget. *Etnolog* 31, 2021b, 205–206.
- KRAVANJA, Boštjan: Kako naj etnologi mislimo staroverstvo? Etnološki večer, Slovenski etnografski muzej, 17. april 2018. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 58/3–4, 2018, 138–140.
- LÜDDECKE, Tim, Stefan Schulz, Sebastian Steinfartz in Miguel Vences: A Salamander’s Toxic Arsenal: Review of Skin Poison Diversity and Function in True Salamanders, Genus Salamandra. *The Science of Nature* 105/56, 2018, 1–16.
- MARTIN, A. Lynn: *Alcohol, Sex, and Gender in Late Medieval and Early Modern Europe*. New York: Palgrave, 2001.
- MEDVEŠČEK, Pavel: »Obiskal sem vse staroverce«: intervju s Pavletom Medveščkom. Društvo Slovenski staroverci, 24. 9. 2013; <http://staroverci.si/obiskal-sem-vse-staroverce-intervju-s-pavletom-medvesckom>, 4. 1. 2020.
- MEDVEŠČEK, Pavel: *Iz nevidne strani neba: razkrite skrivnosti staroverstva*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015.
- MENCEJ, Mirjam: *Coprnice so me nosile: raziskava vaškega čarovništva v vzhodni Sloveniji na prelomu tisočletja*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2006.
- OGOREVC, Blaž: Močeradovec: halucinogene droge – Made in Slovenia. *Mladina* 23, 1995, 26–32.
- PHILLIPS, Rod: *Alcohol: A History*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2014.
- PLETERSKI, Andrej: Staroverstvo in pričevanja starovercev. V: Pavel Medvešček – Klančar, *Iz nevidne strani neba: razkrite skrivnosti staroverstva*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015, 15–33.
- PODBREŽNIK VUKMIR, Breda in Irena Kotnik: *Čuden prečudež: folklorne in druge pripovedi iz Kamnika in okolice*. Celje in Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2009.
- PRINČIČ, Boris in Miha Kozorog: *Močeradovec: žganje, ki je in ga ni*. Neobjavljeno seminarsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 1998.
- RASMUSSEN, Seth C.: *The Quest for Aqua Vitae: The History and Chemistry of Alcohol from Antiquity to the Middle Ages*. Cham: Springer, 2014.
- SAX, Boria: *The Mythical Zoo: An Encyclopedia of Animals in World Myth, Legend, and Literature*. Santa Barbara, Denver in Oxford: ABC Clio, 2001.
- STUDEN, Andrej: *Pijane zverine: o moralni in patološki zgodovini alkoholizma na Slovenskem v dobi meščanstva*. Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 2009.
- SUŠNIK, Lovrenc: O žganjekuhi v Brezovici pod Lubnikom. *Slovenski etnograf* 11, 1958, 167–178.
- ŠMITEK, Zmago: *Šelest divjine: zeleno dno našega kozmosa*. Ljubljana: Beletrina, 2019.
- VALVASOR, Janez Vajkard: *Slava vojvodine Kranjske*. V: Mirko Rupel in Branko Reisp (ur.), *Valvasorjevo berilo*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969 [1689].
- VAN GENNEP, Arnold: *The Rites of Passage*. Chicago: The University of Chicago Press, 1960 [1909].

Fire Salamander Spirit, of the Ancient Faith and Others

In 2015, the Slovenian public was astonished by the revelation put forth by amateur ethnographer Pavel Medvešček, of his discovery of a secret community of people many decades ago in the Soča River drainage basin in western Slovenia, to whom he referred – in terms of spirituality – as ancient faith believers. According to its representatives’ account in Medvešček’s book, one of the community’s practices was to consume the indigenous hallucinogenic spirit – *močeradovec*. The author compares their narrative about *močeradovec* to other narratives, i.e. the narrative of journalist and author Blaž Ogorevc, who ensured the spirit’s media visibility in 1995, and to the vernacular narrative derived from the author’s ethnographic research of this phenomenon. The three narratives diverge greatly, while their comparison shows that both Ogorevc and Medvešček – though motivated by differing intentions – were creating a myth about *močeradovec*. Medvešček’s creation of the image of *močeradovec* corresponded with his creation of a wider image of an ethical, wise, and authentic tradition of the ancient faith with which followers of New Age spiritual practices could identify.